

**«Πραγματικοί συγγενείς»: Μια στατιστική προσέγγιση
των αντιλήψεων για την ετερόλογη υποβοηθούμενη αναπαραγωγή**

Βενετία Καντοά

*Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου*

Χριστόδουλος Μπέλλας

*Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου*

1. Εισαγωγή

Σε συνθήκες ραγδαίων βιοτεχνολογικών εξελίξεων η επιστημονική πρόκληση για τις κοινωνικές επιστήμες είναι η μελέτη των τρόπων με τους οποίους αρθρώνται «νέες» απαντήσεις σε «παλαιά» ερωτήματα που αφορούν τη ζωή και το θάνατο, το άτομο και τη συγγένεια, την κοινωνία και τη τεχνολογία. Αν και οι τεχνολογικές εξελίξεις τείνουν να πάρουν παγκόσμιο χαρακτήρα, ανθρωπολογικές μελέτες τονίζουν ότι ο τρόπος με τον οποίο κατανοούνται οι έννοιες του προσώπου, της συγγένειας, της γενεαλογίας, των ορίων της ζωής και του θανάτου ποικίλει σημαντικά ανάμεσα σε διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα, σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα, ή με αναφορά στο φύλο, τη φυλή, την εθνότητα, τη θρησκεία. Κατά συνέπεια, ιδιαίτερη έμφαση χρειάζεται να δοθεί στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι πρακτικές της βιοϊατρικής συναρθρώνονται με τοπικές πολιτισμικές, ηθικές και θρησκευτικές αντιλήψεις για το πρόσωπο, τη συγγένεια, το φύλο, τη σεξουαλικότητα και το σώμα οι οποίες επηρεάζουν τις κρατικές πολιτικές και τη δημόσια χρηματοδότηση, θέτουν το πλαίσιο για την επεξεργασία νομικών ζητημάτων και δημιουργούν προτεραιότητες και αποκλεισμούς στην ιατρική έρευνα.

Ένα από τα κεντρικά θέματα που σχετίζονται με την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή αφορά στην ετερόλογη γονιμοποίηση, δηλαδή, τη δυνατότητα χρήσης ξένου γενετικού υλικού (σπέρμα ή/και ωάριο) και στις υπηρεσίες παρένθετης μητρότητας. Το θέμα αυτό το οποίο αντιμετωπίζεται με πολύ διαφορετικούς τρόπους από τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης εγείρει μια σειρά ζητημάτων που σχετίζονται με την κατανόηση των συγγενικών σχέσεων, της έμφυλης (α)συμμετρίας στη διαδικασία της αναπαραγωγής, των αντιλήψεων γύρω από την κληρονομικότητα και την ανατροφή και της εμπορευματοποίησης των τεχνολογιών ιατρικώς υποβοηθούμενης

αναπαραγωγής (IYA)¹.

Οπως είναι γνωστό, η ελληνική νομοθεσία με τους νόμους 3089/2002 «Ιατρική Υποβοήθηση στην Ανθρώπινη Αναπαραγωγή» και 3305/2005 «Εφαρμογή των Μεθόδων της Ιατρικά Υποβοήθουμενής Αναπαραγωγής» επιτρέπει σε μη γόνιμα ετερόφυλα ζευγάρια ή σε γυναίκες που διαβιώνουν μόνες και δεν έχουν για ιατρικούς λόγους τη δυνατότητα να επιτύχουν «ομόλογη» γονιμοποίηση και τεκνοποιηση, τη δωρεά ανώνυμου γενετικού υλικού (σπέρματος και ωαρίων) και τη δωρεάν παροχή υπηρεσιών παρένθετης μητρότητας². Με αυτόν τον τρόπο το ελληνικό κράτος θεσμοθέτησε δικαιώματα και υποχρεώσεις που αξιοποιούν τις δυνατότητες που παρέχει η εξέλιξη της τεχνολογίας της IYA και που συνάμα θέτουν σε αμφισβήτηση ισχύουσες αντιλήψεις για τη γονεϊκότητα και τη συγγένεια³.

Ο σκοπός του παρόντος κειμένου είναι να παρουσιάσει το πραγματολογικό υλικό⁴ που αφορά στην ποσοτική διερεύνηση⁵ των αντιλήψεων ατόμων που έκαναν ή

1. Βλ. σχετικά Konrad (1980, 2005), Orobio & Salazar (2005), Almeling (2006), Inhorn (2006), Bergman (2011).

2. Οι δύο νόμοι επιτρέπουν επίσης την κατάψυξη εμβρύων, τη δωρεά εμβρύων, την έρευνα σε γενετικό υλικό και την ελεύθερη μεταφορά του γενετικού υλικού και των γονιμοποιημένων ωαρίων από και προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Από διεθνείς συγκρίσεις των νομικών πλαισίων που μπορούν να γίνουν με βάση τα δεδομένα που παρουσιάζει η Ευρωπαϊκή Εταιρεία Ανθρώπινης Αναπαραγωγής και Εμβρυολογίας –European Society for Human Reproduction and Embryology (ESHRE)– φαίνεται ότι οι δύο νόμοι διαμορφώνουν ένα, συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, επιτρεπτικό νομοθετικό πλαίσιο για την ιατρικής υποβοήθουμενή αναπαραγωγή. Βλ. ESHRE (2009).

3. Οι πρόσφατες μελέτες των Trokána (2011), Papalargyrou (2013) και Tountasákη (υπό έκδοση) μελετούν το ζήτημα της δωρεάς γενετικού υλικού στην Ελλάδα από τη σκοπιά της νομικής επιστήμης, της ψυχολογίας και της ανθρωπολογίας αντίστοιχα.

4. Τα αποτελέσματα είναι τήματα της έρευνας (In)FERCIT «Υπογόνιμοι πολίτες: Αντιλήψεις, πρακτικές, πολιτικές και τεχνολογίες της υποβοήθουμενής αναπαραγωγής στην Ελλάδα. Μια διεπιστημονική και συγκριτική προσέγγιση» που πραγματοποιείται από το Εργαστήριο Μελετών Οικογενειας και Συγγένειας του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Το ερευνητικό πρόγραμμα (In)FERCIT είναι διάρκειας τριών ετών 25/9/2012-24/9/2015 – υλοποιείται στο πλαίσιο της Πράξης “Αριστεία I” του Επιχειρησιακού Προγράμματος “Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση”, και συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (EKT) και από εθνικούς πόρους. Έχει ως αντικείμενο, αφενός, τη λεπτομερή εθνογραφική καταγραφή των εννοιών, πρακτικών, πολιτικών και τεχνολογιών της υποβοήθουμενής αναπαραγωγής στην Ελλάδα, τη σύνδεσή των με νομικά θέματα και ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αφορούν στην υπογονιμότητα και την αναπαραγωγή, και, αφετέρου, τη σύγκριση με αντίστοιχες έρευνες που γίνονται σε γειτονικές χώρες (Ισπανία, Ιταλία, Βουλγαρία, Τουρκία, Κύπρο και Λίβανο). Τα κεντρικά ζητήματα στα οποία επικεντρωθήκαμε στο πρώτο σκέλος της έρευνας που αφορά στην ελληνική περίπτωση σχετίζονται με: τις εννοιολογήσεις της συγγένειας, τις έμφυλες σχέσεις, ζητήματα ελέγχου και βιοπολιτικής, ενώ κεντρική θέση έχει το ερώτημα «Ποιες εννοιολογήσεις του ‘φυσικού’ και του ‘κανονικού’ διαμορφώνουν και επιβάλλουν οι μέθοδοι της υποβοήθουμενής αναπαραγωγής;» καθώς και «Με ποιους τρόπους τα υποκείμενα τις αποδέχονται ή/και αντιστέκονται σε αυτές?».

5. Στα πλαίσια του (In)FERCIT η ποιοτική έρευνα συνδυάζεται με τη ποσοτική. Η ποιοτική

κάνουν χρήση τεχνολογιών IYA σχετικά με νέες μορφές συγκρότησης συγγένειας και οικογένειας με τη δωρεά γενετικού υλικού και την παρένθετη μητρότητα⁶. Στόχος μας συνεπώς σε αυτό το κείμενο είναι να καταγραφεί ο βαθμός κοινωνικής αποδοχής ή απόρριψης αντιλήψεων που σχετίζονται με την ανθρώπινη αναπαραγωγή, όχι εν γένει από την ελληνική κοινωνία, αλλά από άτομα τα οποία έχουν άμεσα βιώσει την εμπειρία της IYA και άρα είναι σε καλύτερη θέση να αναστοχαστούν σχετικά με την αξία διαδικασιών και συνεπειών που οδηγούν στη συγκρότηση οικιακών ομάδων που αποκλίνουν από το τυπικό σχήμα του ετερόφυλου υπογόνιμου ζευγαριού που επιλέγει να χρησιμοποιήσει την νιοθεσία ή ομόλογες τεχνικές ιατρικώς υποβοήθουμενής γονιμοποίησης.

2. Μεθοδολογία της έρευνας

Παρά τον αναλογικά μεγάλο αριθμό κλινικών και κέντρων υποβοήθουμενής αναπαραγωγής στην Ελλάδα,⁷ πολύ λίγα στοιχεία έχουμε για τον αριθμό των κύκλων υποβοήθουμενής αναπαραγωγής, τον αριθμό κύκλων με δωρεά σπέρματος ή δωρεά ωαρίου ή ακόμη και τις περιπτώσεις παρένθετης μητρότητας. Από τα πενήντα κέντρα και κλινικές που αναφέρθηκαν το 2006 στην Ευρωπαϊκή Εταιρεία Ανθρώπινης Αναπαραγωγής και Εμβρυολογίας (ESHRE) μόνο τα εννέα (λιγότερο από 18%) έδωσαν τα στατιστικά τους στοιχεία τους αναφορικά με το είδος και τον αριθμό των κύκλων της υποβοήθουμενής, – όπως, για παράδειγμα, εξωσωματική γονιμοποίηση, μικρογονιμοποίηση, κρυοσυντήρηση εμβρύων, κρυοσυντήρηση

ρευνα πραγματοποιήθηκε μέσω διενέργειας ανοιχτών συνεντεύξεων με Ελληνίδες/ες που βρίσκονται σε αναπαραγωγική ηλικία και έχουν έρθει οι ίδιες/οι σε επαφή με τη διαδικασία της υποβοήθουμενής αναπαραγωγής ανεξάρτητα από την επιτυχία ή όχι της προσπάθειας. Πραγματοποιήθηκαν συνολικά 120 ανοιχτές συνεντεύξεις με συνομιλητές και συνομιλήτριες που διαφοροποιούνται με όρους φύλου, ηλικίας, οικογενειακής κατάστασης, σεξουαλικότητας, θρησκείας και τόπου διαμονής. Στο πλαίσιο της ποσοτικής έρευνας χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο που περιλαμβάνει 39 σύνολα ερωτήσεων σχεδιασμένων για απαντήσεις κλειστού και ανοικτού τύπου. Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από τρία μέρη που διερευνούν αντιλήψεις για την υπογονιμότητα και την IYA, καταγράφουν την ίδια την εμπειρία των ατόμων με την IYA και αποτυπώνουν βασικά δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά δεδομένα των ερωτωμένων. Η ποσοτική έρευνα βρίσκεται σε εξέλιξη και μέχρι στιγμής έχουν συγκεντρωθεί και ψηφιοποιηθεί 212 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια.

6. Αντίστοιχα, τα κείμενα των Χατζούλη (2015) και Δασκαλάκη (2015) επιχειρούν τη διερεύνηση παρόμοιων ζητημάτων χρησιμοποιώντας ως πραγματολογικό υλικό τις συνεντεύξεις της ποιοτικής έρευνας.

7. Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για την Ιατρική Υποβοήθουμενή Αναπαραγωγή (European IVF-monitoring Consortium for the European Society of Human Reproduction and Embryology) η Ελλάδα είναι μια από τις χώρες με τον υψηλότερο, αναλογικά με τον πληθυσμό της, αριθμό κλινικών και κέντρων υποβοήθουμενής αναπαραγωγής. Το 2006 λειτουργούσαν 50 κλινικές και κέντρα σε όλη την Ελλάδα (de Mouzon et al. 2010: 1853) ενώ εκτιμάται ότι τα επόμενα χρόνια ο αριθμός τους αυξάνεται.

ωαρίων, δωρεά ωαρίων, προεμφυτευτική γενετική διάγνωση^{8,9}.

Αν η στατιστική καταγραφή της χρήσης και των τύπων ΙΥΑ που έχουν χρησιμοποιηθεί είναι ελλιπής, οι πληροφορίες για τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού των υπογόνιμων ατόμων που έχουν προσφύγει σε τεχνικές ΙΥΑ στην Ελλάδα είναι εντελώς ανύπαρκτες. Η ανυπαρξία αυτή δημιούργησε δυσκολίες ως προς την επιλογή αντιπροσωπευτικού δείγματος, καθώς δεν υπάρχουν υπό εξέταση πληθυσμού ώστε να επιτρέπουν τη στρωματοποίηση του δείγματος. Η δειγματοληψία μας έγινε χρησιμοποιώντας σαν σημεία αφετηρίας έξι κλινικές από τις οποίες οι τέσσερις είναι ιδιωτικές (τρεις στην Αθήνα και μία στη Λάρισα), οι δύο είναι πανεπιστημιακές κλινικές (η μία στην Θεσσαλονίκη και η άλλη στη Λάρισα) και δύο σωματεία που δραστηριοποιούνται στην υποστήριξη ατόμων που χρησιμοποιούν ή ενδιαφέρονται να χρησιμοποιήσουν τεχνικές ΙΥΑ (Κυβέλη και Magna Mater). Χρησιμοποιήθηκε επίσης η μέθοδος της «χιονοστιβάδας» εκκινώντας από άτομα που έδωσαν συνεντεύξεις για το εθνογραφικό τμήμα της έρευνας. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Λάρισα, Χανιά και Μυτιλήνη. Τέλος, το ερωτηματολόγιο διακινήθηκε και μέσω του ηλεκτρονικού φόρουμ www.ivf.gr. Η έρευνα βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, ωστόσο έχει συμπληρωθεί ένας ικανός αριθμός ερωτηματολογίων, 212, γεγονός που επιτρέπει μια πρώτη χρήση των απαντήσεων για την εξαγωγή προσωρινών επαγωγικών συμπερασμάτων σχετικά με την στάση του υπό εξέταση πληθυσμού απέναντι στη δωρεά γενετικού υλικού και στην παρένθετη μητρότητα. Θα πρέπει, πάντως, να επισημανθεί ότι η μέχρι στιγμής σχετικά μικρή συμμετοχή ανδρών στο σύνολο του δείγματος καθιστά αναγκαία την επανεξέταση των συμπερασμάτων όταν αυξηθεί η συμμετοχή τους στο δείγμα. Η ανάλυση του δείγματος ανά πηγή προέλευσης των

8. Από τα στοιχεία της ESHRE για την Ελλάδα προκύπτει ότι στις εννέα κλινικές που έδωσαν τα στοιχεία τους πραγματοποιήθηκαν το 2006 1.222 κύκλοι εξωσωματικής γονιμοποίησης ωαρίων (In Vitro Fertilisations) που οδήγησαν σε 282 εγκυμοσύνες και 202 γεννήσεις, 2.287 κύκλοι θεραπείας με σπερματέγχυση (Intra Cytoplasmatic Sperm Injections) που οδήγησαν σε 605 εγκυμοσύνες και 340 γεννήσεις και 140 κύκλοι θεραπείας με δωρεά ωαρίων (Oocyte Donations) που πέτυχαν 74 εγκυμοσύνες και 40 γεννήσεις. Βλ. *de Mouzon et al.* (2010).

9. Ο τύπος, ωστόσο, συχνά δημοσιεύει άρθρα που περιλαμβάνουν ορισμένα στατιστικά στοιχεία βασισμένα σε εκτιμήσεις ιατρών. Έτσι, σύμφωνα με ένα άρθρο της Πέννη Μπουλουτζά στην Καθημερινή της Κυριακής (2013: 4) 300.000 ζευγάρια στην Ελλάδα είναι υπογόνιμα, 12.000 κύκλοι υποβοηθούμενης αναπαραγωγής γίνονται κάθε χρόνο, και το μέσο κόστος κάθε προσπάθειας (συμπεριλαμβάνομενου του κόστους των φαρμάκων) είναι 4.000 ευρώ. Η ίδια εκτιμά ότι υπάρχουν σήμερα στη χώρα 70 ιατρικά κέντρα και κλινικές υποβοηθούμενης αναπαραγωγής με ετήσιο κύκλο εργασιών 50 εκατ. ευρώ. Ωστόσο, σύμφωνα με την ίδια δημοσιογράφο, υπήρξε μια μείωση στον αριθμό των κύκλων από 15.000 το 2009 σε 12.000 το 2012 και για τον λόγο αυτό οι κλινικές και τα ιατρικά κέντρα στην Ελλάδα έχουν στραφεί προς τη διασυνοριακή αναπαραγωγική φροντίδα. Βλ., επίσης, Καντοά (2014).

πληροφοριών και τα βασικά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των ατόμων που απάντησαν παρουσιάζονται στον Πίνακα Π.1 του παραρτήματος. Από τον πίνακα αυτό προκύπτει ότι περίπου τα δύο τρίτα των ατόμων έχουν ηλικία που κυμαίνεται μεταξύ 35 και 44 ετών και το 58,5% έχουν πτυχίο AEI/TEI ή και μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών. Περίπου ένα στα τέσσερα άτομα είναι αυτοαπασχολούμενο και ένα στα πέντε βρίσκεται εκτός της αγοράς εργασίας (άνεργη -ος, συνταξιούχος, ενασχόληση με οικιακά κλπ).

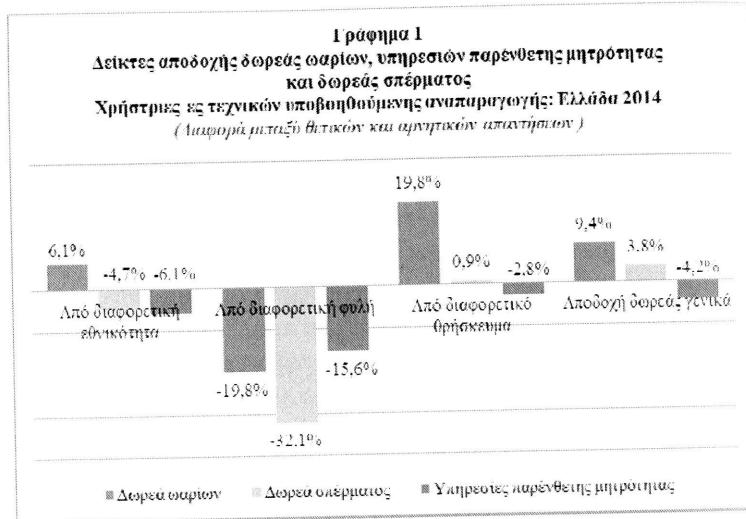
Μέσω του ερωτηματολογίου, μεταξύ των άλλων, διερευνήθηκε και η στάση των ερωτωμένων απέναντι σε συγκεκριμένες τεχνικές ιατρικώς υποβοηθούμενης επερόλογης αναπαραγωγής στις οποίες εμπλέκεται δότρια ή δότης γενετικού υλικού ή προσφέρεται η υπηρεσία της παρένθετης μητρότητας. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε εάν τα ερωτώμενα άτομα αποδέχονται τη δωρεά ωαρίων, τη δωρεά σπέρματος και τις υπηρεσίες παρένθετης μητρότητας είτε γενικά και αόριστα είτε υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Οι προϋποθέσεις που εξετάστηκαν ήταν η εθνότητα, η φυλή και το θρήσκευμα της υποθετικής δότριας ή δότη. Έγιναν επίσης συγκρίσεις με απόψεις, υπό αντίστοιχες προϋποθέσεις, για την υιοθεσία. Επιπλέον, τα ερωτώμενα άτομα ρωτήθηκαν σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης ομόφυλων ζευγαριών σε τεχνικές ΙΥΑ. Τέλος, εξετάστηκε η αξιολογική στάση τους έναντι της εμπορευματοποίησης των υπηρεσιών επερόλογης γονιμοποίησης και η αίσθησή τους σχετικά με το αν συντελείται σήμερα στην Ελλάδα εμπορία γενετικού υλικού και υπηρεσών παρένθετης μητρότητας. Τα άτομα που ρωτήθηκαν είναι όλα εμπλεκόμενα ή έχουν εμπλακεί στο παρελθόν με κάποιο τρόπο σε προσπάθειες ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής.

3. Γενικές παρατηρήσεις

Η γενική εικόνα που προκύπτει από το σύνολο του δείγματος, όπως το επεξεργαστήκαμε στατιστικά με την πολύτιμη βοήθεια του συνεργάτη μας στην έρευνα Αλ-μπέρ Ντικράν Ματοσιάν, είναι ότι υπάρχει, όταν δεν τίθενται προϋποθέσεις, κατά σχετική πλειονότητα αποδοχή της δωρεάς γενετικού υλικού, είτε αυτό είναι ωάρια είτε σπέρμα: Το ποσοστό όσων αποδέχονται τη δωρεά ωαρίων διαμορφώνεται σε 40,6% και όσων την απορρίπτουν σε 31,2% με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια διαφορά ποσοστού θετικών και αρνητικών απαντήσεων της τάξης των 9,4 ποσοστιαίων μονάδων. Η αντίστοιχη διαφορά ποσοστού για τη δωρεά σπέρματος είναι 3,8 ποσοστιαίων μονάδες (41,0% υπέρ και 37,3% κατά). Συνεπώς η δωρεά ωαρίων είναι σε μεγαλύτερο βαθμό αποδεκτή από τη δωρεά σπέρματος. Αντίθετα με τη δωρεά ωαρίων και σπέρματος, η παρένθετη μητρότητα απορρίπτεται από τη σχετική πλειονότητα καθώς η διαφορά ποσοστού θετικών και αρνητικών απαντήσεων είναι -4,3 ποσοστιαίων μονάδες (34,4% υπέρ και 38,7% κατά). (Βλ. Γραφήματα Π.1 ως και Π.3 του Παραρτήματος).

Η μεγάλη δυσκολία απόδοχής της παρένθετης μητρότητας αποτυπώθηκε και στο εθνογραφικό τμήμα της έρευνας, ενώ επίσης η στατιστική επεξεργασία συμφωνεί με τη διαπίστωση που προέκυψε από τις συνεντεύξεις στο ότι η δωρεά ωαρίων είναι περισσότερο αποδεκτή από τη δωρεά σπέρματος¹⁰.

Εάν η δωρεά γενετικού υλικού και η παρένθετη μητρότητα εξεταστούν υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, η γενική εικόνα παρουσιάζεται πολύ διαφορετική, όπως φαίνεται στο Γράφημα 1:

Η δωρεά ωαρίων από δότρια άλλης φυλής απορρίπτεται με διαφορά 19,8 ποσοστιαίων μονάδων και η δωρεά από αλλοεθνή είναι θετική, 6,1 ποσοστιαίες μονάδες. Αντίθετα, η αποδοχή δότριας από άλλο θρήσκευμα είναι μεγάλη, μεγαλύτερη και από την αποδοχή που συναντά υπό γενικές και αόριστες συνθήκες, 19,8 ποσοστιαίες μονάδες. Το τελευταίο εύρημα είναι φαινομενικά παράδοξο. Μια εξήγησή του μπορεί να είναι ότι όταν κάποια άτομα δεν αποδέχονται την ανώνυμη δωρεά ωαρίων, ο λόγος μπορεί να είναι ο φόβος για την ύπαρξη κάποιου ανεπιθύμητου χαρακτηριστικού της άγνωστης δότριας που την καθιστά «ξένη» ή καλύτερα «μη συγγενή» (π.χ. η φυλή, η εθνότητα ή η κατάσταση της υγείας της). Όταν, όμως, με την επόμενη ερώτηση διευκρινίζεται ότι το «μη συγγενές» χαρακτηριστικό είναι μόνο το θρήσκευμα, τα ερωτώμενα άτομα καθησυχάζονται και αποδέχονται τη δωρεά.

Η δωρεά σπέρματος απορρίπτεται από τη σχετική πλειονότητα, είτε όταν ο θητης είναι άτομο άλλης φυλής είτε αλλοεθνής. Οι διαφορές ποσοστού θετικών και

αρνητικών απαντήσεων είναι -32,1 και -4,7 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα. Η δωρεά σπέρματος από δότη άλλου θρησκεύματος είναι οριακά θετική, 0,9 της ποσοστιαίας μονάδας, με ένα σημαντικό ποσοστό όμως, 34,9% των ερωτωμένων, να την απορρίπτει.

Συνδύαζοντας τις παραπάνω διαπιστώσεις προκύπτει ότι η αρνητική στάση των ερωτωμένων είναι πολύ εντονότερη όταν η δωρεά από άτομο άλλης φυλής ή άλλοεθνές άτομο αφορά στο σπέρμα παρά στα ωάρια, γεγονός που ενισχύει την αρχική διαπίστωση ότι το δοτό σπέρμα θεωρείται περισσότερο «ξένο» γενετικό ηλικού από τα δοτά ωάρια.

Όσον αφορά την παρένθετη μητρότητα υπό προϋποθέσεις διαφορετικής εθνότητας, φυλής ή θρησκεύματος των δοτριών και δοτών, το αρνητικό αποτέλεσμα της υπό γενικούς όρους αποδοχής της (-4,7 ποσοστιαίες μονάδες στο οποίο έγινε αναφορά παραπάνω) διευρύνεται όταν ως προϋπόθεση τεθεί η φυλή ή η εθνότητα (-15,6 και -6,1 ποσοστιαίες αντίστοιχα). Ελαφρά μειωμένη, στις -2,8 ποσοστιαίες μονάδες, είναι η αρνητική διαφορά που αντιστοιχεί σε διαφορετικό θρήσκευμα της παρένθετης μητέρας.

Προκύπτει, λοιπόν, ότι η διαφορετική φυλή και η διαφορετική εθνότητα της δότριας ή δότη επηρεάζουν αρνητικά τις απόψεις των ερωτωμένων σχετικά με τη δωρεά γενετικού υλικού, είτε αυτό είναι ωάρια είτε σπέρμα, καθώς και την προσφορά παρένθετης μητρότητας. Ιδιαίτερα, η φυλετική διαφορά επηρεάζει καταλυτικά τις απαντήσεις. Σε αντίθεση με τη φυλή και την εθνότητα, το διαφορετικό θρήσκευμα δεν φαίνεται να έχει την αρνητική αυτή επίδραση.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο που συμβαδίζει επίσης με τα αποτελέσματα της εθνογραφικής ανάλυσης¹¹ είναι τα υψηλά ποσοστά των ατόμων που επέλεξαν να μην απαντήσουν ή να εκφράσουν άγνοια σχετικά με τη δωρεά γενετικού υλικού και την παρένθετη μητρότητα. Το υψηλότερο ποσοστό αβεβαιότητας αφορά στην αποδοχή δωρεάς ωαρίων και ανέρχεται σε 28,3%. Αν, μάλιστα, η δωρεά ωαρίων γίνεται από γυναίκα άλλης φυλής, η αβεβαιότητα αυξάνεται σε 36,8%. Η αβεβαιότητα ως προς την αποδοχή δωρεάς παρένθετης μητρότητας ήταν 26,9% και ενισχύεται σημαντικά όταν τεθούν προϋποθέσεις, ιδιαίτερα η αβεβαιότητα ως προς την παρένθετη μητρότητα φτάνει το 37,3% αν η παρένθετη μητέρα είναι διαφορετικής εθνικότητας. Το χαμηλότερο ποσοστό αβεβαιότητας καταγράφηκε ως προς την αποδοχή δωρεάς σπέρματος, 21,7%. Στα Γραφήματα Π.1 έως και Π.3 του παρατήματος παρουσιάζονται αναλυτικά, εκτός από τα ποσοστά αποδοχής και απόρριψης, και τα ποσοστά αβεβαιότητας ως προς την αποδοχή των δωρεών.

Οι τεχνολογικές δυνατότητες που παρέχει η επερόλογη γονιμοποίηση δίνουν τη δυνατότητα σε ομόφυλες γυναίκες να αποκτήσουν παιδί, στο βαθμό που εμφα-

10. Σχετικά με τη δυσκολία αποδοχής παρένθετης μητρότητας και την προτίμηση στη δωρεά ωδής οίουν έναντι της δωρεάς σπέρματος όπως προκύπτει από τη ποιοτική έρευνα βλ. Χατζούλη (2015).

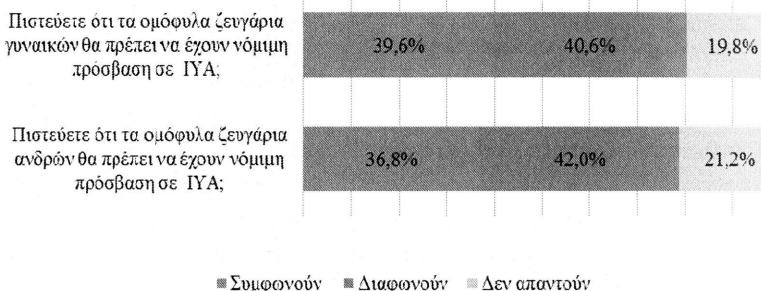
¹¹. Όπως αυτά αποτυπώνονται στα κείμενα των Χατζούλη (2015) και Δασκαλάκη (2015).

νίζονται ως μόνες γυναίκες¹². Αν και η πρόσβαση των ομόφυλων ζευγαριών σε ΙΥΑ δεν επιτρέπεται από το ισχύον νομικό πλαίσιο¹³ διερευνήθηκε, ωστόσο, στα πλαίσια της παρούσας έρευνας η στάση των ερωτωμένων έναντι αυτού του ενδεχομένου το οποίο, εάν θεσμοθετηθεί, ανοίγει το δρόμο για νέες μορφές γονεϊκότητας και συγγένειας. Από τις απαντήσεις (βλ. Γράφημα 2) προκύπτει ότι τα ποσοστά αποδοχής του δικαιώματος της νόμιμης πρόσβασης ομοφυλόφιλων ζευγαριών, γυναικών και ανδρών, είναι υψηλά και υπολείπονται ελάχιστα από τα αντίστοιχα ποσοστά απόρριψης. Η αποδοχή της πρόσβασης ζεύγους ομοφυλόφιλων γυναικών σε ετερόλογη γονιμοποίηση φτάνει το 39,6% και υπολείπεται μόνο κατά μια ποσοστιαία μονάδα της απόρριψής της. Ελαφρά χαμηλότερη, 36,8%, είναι αποδοχή της πρόσβασης σε ζευγάρια ομοφυλόφιλων ανδρών.

Γράφημα 2

Αντιλήψεις για την πρόσβαση των ομόφυλων ζευγαριών σε ΙΥΑ
Χρήστριες-ες τεχνικών υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ελλάδα 2014

(%)

Θεωρήθηκε επίσης χρήσιμο, στο πλαίσιο της ποσοτικής διερεύνησης των απόψεων για την ετερόλογη υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, να αντιπαραβληθούν οι αντιλήψεις ως προς την αίσθηση συγγένειας από τη μία πλευρά προς ένα νιοθετημένο παιδί και, από την άλλη, προς ένα παιδί που αποκτάται μέσω ετερόλογης ΙΥΑ όταν και στις δύο περιπτώσεις η προσφορά προέρχεται από άτομα άλλης φυλής, εθνότητας ή θρησκεύματος. Για το σκοπό αυτό τα άτομα της έρευνας, που όλα έχουν χρησιμοποιήσει τεχνικές ΥΙΑ, ερωτήθηκαν αν θα ήταν διατεθειμένα να νιοθετήσουν παιδί από άλλη φυλή, εθνότητα ή θρησκευμα και οι απαντήσεις τους συγκρίθηκαν με τις αντίστοιχες ως προς την ετερόλογη γονιμοποίηση.

12. Βλ. σχετικά Καντσά και Χαλκίδον (2014).

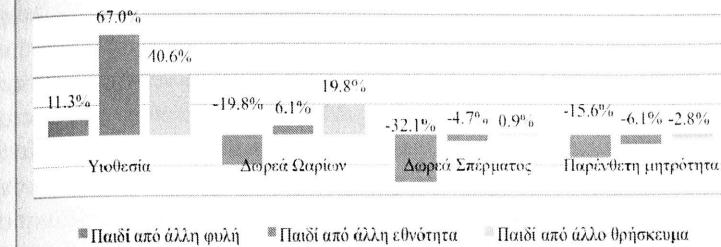
13. Για μια ενδελεχή ανάλυση της «ομοιογονεϊκότητας» και του δικαιώματος χρήσης ΙΥΑ στην έλληνική έννομη τάξη βλ. Ρεθυμιωτάκη (2014).

Γράφημα 3

Δείκτες αποδοχής της νιοθεσίας και της ετερόλογης γονιμοποίησης Χρήστριες-ες τεχνικών υποβοηθούμενης αναπαραγωγής:

Ελλάδα 2014

Διαφορά μεταξύ θετικών και αρνητικών απαντήσεων

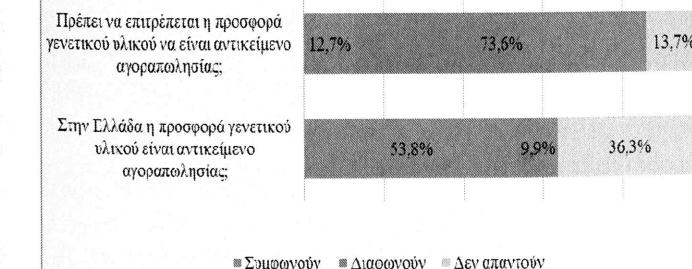

Προκύπτει (βλ. Γράφημα 3) ότι ο βαθμός αποδοχής μέσω νιοθεσίας είναι σημαντικά μεγαλύτερος από τις αντίστοιχες απαντήσεις όπου το παιδί αποκτάται μέσω ετερόλογης γονιμοποίησης. Συγκεκριμένα, η διαφορά ποσοστού όσων αποδέχονται την νιοθεσία παιδιού από άλλη φυλή είναι 11,3 ποσοστιαίες μονάδες, με 55,7% των ερωτωμένων να την αποδέχονται, ενώ, όπως ήδη έχει αναφερθεί, και οι τρεις περιπτώσεις ετερόλογης τεκνοποίησης με τη συμβολή ατόμου άλλης φυλής έχουν ξεκάθαρα απορριφθεί. Ακόμη μεγαλύτερη, 67,0 ποσοστιαίες μονάδες, είναι η διαφορά θετικών και αρνητικών απαντήσεων ως προς το ενδεχόμενο νιοθεσίας παιδιού από άλλη εθνότητα αντίθετα, δύο από τις τρεις περιπτώσεις ετερόλογης τεκνοποίησης με τη δωρεά ατόμου από άλλη εθνότητα έχουν απορριφθεί. Η αποδοχή της νιοθεσίας ατόμου από γονείς άλλου θρησκεύματος εγκρίνεται με διαφορά 40,6 ποσοστιαίων μονάδων, σε αντίθεση με τη δωρεά παρένθετης μητρότητας από γυναίκα άλλου θρησκεύματος που απορρίπτεται. Ο βαθμός αποδοχής νιοθεσίας παιδιού με γονείς από άλλο θρησκευμα είναι επίσης σημαντικά μεγαλύτερος από τις αντίστοιχες διαφορές που αφορούν δωρεές ωαρίων και σπέρματος.

Γράφημα 4

Αντιλήψεις για την αγοραπολησία γενετικού υλικού Χρήστριες-ες τεχνικών υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ελλάδα 2014

(%)

Δύο συναφή ζητήματα, που επίσης εξετάστηκαν, ήταν ο βαθμός εμπιστοσύνης των ερωτωμένων ως προς την εντός του νόμου λειτουργία του θεσμού της ετερόλογης γονιμοποίησης και η κανονιστική άποψή τους σχετικά με το ενδεχόμενο αλλαγής και αντικατάστασής του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου από ένα άλλο στο οποίο θα επιτρέπεται η αγοραπωλησία γενετικού υλικού και η ενοικίαση υπηρεσιών παρένθετης μητρότητας. Από τις απαντήσεις τους προκύπτει ότι η απόλυτη πλειονότητα, 53,8%, θεωρούν ότι στην Ελλάδα υπάρχει εμπορευματοποίηση γενετικού υλικού και παρένθετης μητρότητας. Μια ακόμη μεγαλύτερη πλειονότητα, 73,6% κρίνουν ότι δεν θα πρέπει να επιτρέπονται τέτοιες αγοραπωλησίες. Το ποσοστό όσων πιστεύουν ότι θα πρέπει να επιτρέπεται η αγοραπωλησία γενετικού υλικού είναι μικρό, αλλά όχι ασήμαντο, 13,7%. (Βλ. Γράφημα 4). Είναι συνεπώς σαφές, ότι ενώ η μεγάλη πλειονότητα των ατόμων με εμπειρία χρήσης τεχνικών ΙΥΑ εγκρίνει το νομικό πλαίσιο που απαγορεύει την εμπορευματοποίηση της ετερόλογης γονιμοποίησης, αμφισβητεί ισχυρά την εφαρμογή του στην πράξη.

4. Στατιστικές συσχετίσεις

Στη συνέχεια διερευνήθηκε η στατιστική σημαντικότητα της συσχέτισης, από τη μία πλευρά, μεταξύ της στάσης των ερωτωμένων απέναντι στη δωρεά γενετικού υλικού, στην παρένθετη μητρότητα και την νιοθεσία και, από την άλλη πλευρά, τεσσάρων μεταβλητών δημογραφικού και κοινωνικοοικονομικού περιεχομένου που αφορούν στα άτομα που απάντησαν στην έρευνα. Συγκεκριμένα, οι μεταβλητές με τις οποίες έγινε η συσχέτιση ήταν α) το φύλο του ερωτωμένου ατόμου, β) η ηλικία του, που υποδιαιρέθηκε σε τρεις κατηγορίες: μικρότερη των 35 ετών, 35 έως και 44 ετών και 45 ετών και άνω, γ) το μορφωτικό του επίπεδο με τέσσερις κατηγορίες: απόφοιτη –ος έως και λυκείου, απόφοιτη –ος μεταλυκειακής επαγγελματικής σχολής, απόφοιτη –ος ΤΕΙ ή ΑΕΙ και κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος και δ) το επάγγελμα/ασχολία του, με τέσσερις κατηγορίες: αυτοαπασχολούμενης/επιχειρηματίας, ιδωτική –ος υπάλληλος, δημόσια –ος υπάλληλος και άτομο εκτός της αγοράς εργασίας. Η στατιστική σημαντικότητα των συσχετίσεων εξετάστηκε με τη χρήση της κατανομής χ^2 και ο έλεγχος της σημαντικότητας έγινε με τη στατιστική του Pearson¹⁴.

Από την εξέταση των πινάκων Π.2 έως και Π.5 του παραρτήματος, όπου παρουσιάζονται όλοι οι πίνακες διπλής εισόδου μεταβλητών για τις οποίες καταγράφηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση, προκύπτει ότι ως προς την αποδοχή δωρεάς ωρίων γενικά, οι γυναίκες είναι περισσότερο αιθέβαιες σε σύγκριση με τους άνδρες. Όπως προκύπτει από τον Πίνακα Π.2, ο τύπος απασχόλησης των ερωτω-

14. Ο έλεγχος της σημαντικότητας έγινε με πιθανότητα εσφαλμένης απόρριψης της υπόθεσης περί ανεξαρτησίας των δύο μεταβλητών μικρότερη του 5,0%.

μένων διαφοροποιεί τις απαντήσεις τόσο όταν εξετάζεται η δωρεά ωρίων από γυναίκα άλλης φυλής όσο και από γυναίκα άλλης εθνότητας. Συγκεκριμένα, τα αυτοαπασχολούμενα άτομα είναι κατά σημαντικά υψηλότερα ποσοστά ευνοϊκά διατεθειμένα προς τους δύο αυτούς τύπους δωρεάς, ιδίως σε σύγκριση με εκείνα που είναι ιδιωτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι. Φαίνεται επίσης ότι η δωρεά ωρίων από γυναίκα άλλης φυλής δημιουργεί αβεβαιότητα σε μεγαλύτερα ποσοστά από μόνο κάτω των 35 ετών σε σύγκριση με άτομα μεγαλύτερα των 45 ετών τα οποία, μάλιστα, απορρίπτουν σε μεγαλύτερο βαθμό αυτή τη δωρεά από τα άτομα των άλλων δύο ηλικιακών ομάδων. Η τελευταία διαπίστωση ισχύει αν είμαστε διατεθειμένοι να ξεπεράσουμε ελάχιστα το ανώτατο όριο της πιθανότητας του στατιστικού σφάλματος. Οι απαντήσεις ως προς τη δωρεά ωρίων από γυναίκα άλλου θρησκεύματος ήταν στατιστικά αδιαφοροποίητες.

Οι απαντήσεις ως προς την αποδοχή δωρεάς σπέρματος τόσο αριστα όσο και υπό συνθήκες που αφορούν το δότη (την εθνότητα, τη φυλή και το θρήσκευμά του) διαφοροποιούνται ως προς την επαγγελματική κατάσταση, το φύλο και το επίεδο εκπαίδευσης όσων ρωτήθηκαν (βλ. Πίνακα Π.3). Πρώτον, οι γυναίκες του δείγματος είναι, σε σημαντικά χαμηλότερο ποσοστό σε σύγκριση με τους άνδρες, διατεθειμένες να δεχτούν δωρεά σπέρματος από δότη άλλης φυλής σε σύγκριση με τους άνδρες. Δεύτερον, οι διαφοροποιήσεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές όταν εξετάστηκε η επαγγελματική κατάσταση του ερωτωμένου: τα αυτοαπασχολούμενα άτομα δέχονται κατά μεγαλύτερο ποσοστό τη δωρεά σπέρματος, ιδιαίτερα σε σύγκριση με υπάλληλους του ιδιωτικού τομέα. Η ίδια επαγγελματική κατηγορία αποδέχεται σε υψηλότερο βαθμό τη δωρεά σπέρματος από άτομο άλλου θρησκεύματος. Τρίτον, τα άτομα με επίπεδο εκπαίδευσης που φτάνει μέχρι και το απολυτήριο λυκείου διατίθενται να αποδεχτούν δωρεά σπέρματος από άνδρα άλλου θρησκεύματος κατά σημαντικά χαμηλότερο ποσοστό σε σύγκριση με άτομα που έχουν μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών και, γενικότερα, φαίνεται ότι η αποδοχή σπέρματος από άτομο άλλου θρησκεύματος ανέζανται όταν αυξάνεται και το επίπεδο εκπαίδευσης του ερωτωμένου. Τέλος, η ηλικία των ατόμων που απάντησαν δεν διαφοροποιεί σημαντικά τις απαντήσεις τους ως προς τη δωρεά σπέρματος.

Η αποδοχή της δωρεάς υπηρεσιών παρένθετης μητρότητας δεν βρέθηκε να συσχετίζεται σημαντικά με καμία από τις τέσσερις παραπάνω κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές και συνεπώς η απόρριψη της από τη σχετική πλειονότητα όλου του δείγματος δεν διαφοροποιείται μεταξύ των επιμέρους ομάδων στις οποίες αυτό μπορεί να διαμερισθεί ανάλογα με τα κοινωνικοοικονομικά και δημογραφικά που χρησιμοποιήθηκαν.

Το επίπεδο εκπαίδευσης και η ηλικία είναι οι δύο παράγοντες που διαφοροποιούν τις αντιλήψεις για την νιοθεσία (βλ. Πίνακα Π.4). Συγκεκριμένα, τα άτομα που είναι έως και απόφοιτοι λυκείου έχουν σημαντικά χαμηλότερο βαθμό αποδοχής

υιοθεσίας παιδιού από άλλη φυλή ή από γονείς άλλου θρησκεύματος. Διαφοροποιούνται, μάλιστα, ιδιαίτερα ως προς την τελευταία αντίληψη από εκείνες και εκείνους που κατέχουν μεταπτυχιακό δίπλωμα. Η αποδοχή της υιοθεσίας παιδιού από άλλη φυλή είναι σημαντικά διαφοροποιημένη μεταξύ ατόμων ηλικίας κάτω των 35 ετών και 45 ετών και άνω, με τα νεαρότερα άτομα να έχουν σημαντικά υψηλότερο βαθμό αποδοχής ενός τέτοιου τύπου υιοθεσίας.

Τέλος, το επίπεδο εκπαίδευσης και το φύλο είναι οι δύο παράγοντες που βρέθηκε ότι συνδέονται με διαφορετικές απόψεις σχετικά με την αποδοχή του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου και την εφαρμογή του στην πράξη (βλ. Πίνακα Π.5). Συγκεκριμένα, οι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών θεωρούν κατά σημαντικά υψηλότερο ποσοστό ότι συντελείται εμπορευματοποίηση γενετικού υλικού στην Ελλάδα σήμερα. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι ο βαθμός απόρριψης εκ μέρους τους τέτοιων πρακτικών είναι χαμηλότερος. Την άποψη ότι γίνονται αγοραπωλησίες γενετικού υλικού υποστηρίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό και οι άντρες σε σύγκριση με τις γυναίκες.

5. Συμπεράσματα

Δύο κατηγορίες συμπερασμάτων μπορεί να εξαχθούν από τη στατιστική επεξεργασία των απαντήσεων του δείγματος των 212 ατόμων στο σχετικό ερωτηματολόγιο. Η πρώτη κατηγορία αφορά στον βαθμό αποδοχής από το σύνολο των ερωτωμένων των τριών τύπων ετερόλογης γονιμοποίησης που εξετάστηκαν μέσω του ερωτηματολογίου (δωρεά ωαρίων, δωρεά σπέρματος και υπηρεσίες παρένθετης μητρότητας) είτε γενικά είτε υπό προϋποθέσεις (τη φυλή, την εθνότητα και το θρήσκευμα των δοτριών ή δοτών). Αφορά επίσης στη σύγκριση της ετερόλογης αναπαραγωγής με την υιοθεσία, στην αποδοχή της χρήσης της από ομόφυλα ζευγάρια και στην αξιολόγηση του υφιστάμενου ελληνικού θεσμικού νομικού πλαισίου που δεν επιτρέπει την εμπορευματοποιημένη ετερόλογη γονιμοποίηση. Στη δεύτερη ομάδα υπάρχουν τα συμπεράσματα που αποκαλύπτουν εκείνα τα δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά που βρέθηκε ότι συνδέονται με την αποδοχή των διαφορετικών τύπων της ετερόλογης αναπαραγωγής αλλά και με την υιοθεσία.

Τα βασικά συμπεράσματα της πρώτης κατηγορίας είναι έξι: Πρώτο, η δωρεά ωαρίων και σπέρματος, σε αντίθεση με την προσφορά παρένθετης μητρότητας, γίνονται αποδεκτές από τη σχετική πλειονότητα όσων έχουν προσφύγει σε ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή. Δεύτερο, εάν η δωρεά σπέρματος τεθεί υπό τη προϋπόθεση ότι προέρχεται από άνδρα άλλης φυλής ή εθνότητας, τότε απορρίπτεται από τη σχετική πλειονότητα. Το ίδιο ισχύει και για τη δωρεά ωαρίων. Η ένταση της απόρριψης είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση της δωρεάς σπέρματος παρά ωαρίων. Τρίτο, σε αντίθεση με τη φυλή και την εθνότητα, το διαφορετικό θρήσκευμα δεν

φαίνεται να έχει αρνητική επίδραση στην αποδοχή δωρεάς ωαρίων και σπέρματος. Τέταρτο, ο βαθμός απόρριψης της παρένθετης μητρότητας αυξάνεται εάν τεθούν οι προϋποθέσεις της προσφοράς της από άτομο άλλης φυλής ή εθνότητας. Πέμπτο, η αποδοχή της ετερόλογης ΙΥΑ, σε όλες τις εκφάνσεις της και κάτω από όλες τις προϋποθέσεις, υστερεί σημαντικά έναντι των αντίστοιχων αποδοχών της υιοθεσίας και, έκτο, ο βαθμός αποδοχής του δικαιώματος χρήσης τεχνικών ετερόλογης αναπαραγωγής από ομόφυλα ζευγάρια είναι υψηλός, παρότι υπολείπεται ελαφρά έναντι του βαθμού απόρριψή του.

Οσον αφορά στις συσχετίσεις, τα συμπεράσματα συνοψίζονται σε τέσσερα βασικά σημεία: Πρώτο, η ομάδα των αντοπασχολουμένων ατόμων του δείγματος είναι εκείνη με τις περισσότερο ρηξικέλευθερες αντιλήψεις. Στην ομάδα αυτή βρέθηκαν στατιστικά υψηλότερα ποσοστά αποδοχής δωρεάς ωαρίων από άτομα άλλης φυλής ή εθνότητας καθώς και δωρεάς σπέρματος είτε γενικά είτε από άλλο θρήσκευμα. Δεύτερο, όπως ίσως είναι αναμενόμενο, το επίπεδο εκπαίδευσης διαφοροποιεί σημαντικά τις απαντήσεις. Τα άτομα με εκπαίδευτικό επίπεδο που φθάνει έως και απολυτήριο λυκείου απορρίπτουν κατά σημαντικά υψηλότερα ποσοστά τόσο τη δωρεά σπέρματος, όσο και την υιοθεσία όταν προέρχονται από άλλο θρήσκευμα καθώς επίσης και την υιοθεσία παιδιού από άλλη φυλή. Επίσης, κατά μεγαλύτερο ποσοστό πιστεύουν ότι δεν γίνεται εμπόριο γενετικού υλικού στην Ελλάδα. Στον αντίποδα, οι κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων σπουδών αποδέχονται κατά υψηλότερα ποσοστά τη δωρεά σπέρματος από άλλο θρήσκευμα και την υιοθεσία από άλλη φυλή ή θρήσκευμα. Η ίδια κατηγορία ατόμων πιστεύουν κατά σημαντικά υψηλότερο ποσοστό ότι γίνεται σήμερα εμπορία γενετικού υλικού και πιστεύουν επίσης, κατά μεγαλύτερο ποσοστό από τις άλλες κατηγορίες, ότι τέτοιες αγοραπωλησίες θα πρέπει να επιτρέπονται. Τρίτο, οι γυναίκες είναι περισσότερο αβέβαιες ως προς την αποδοχή της δωρεάς ωαρίων και απορρίπτουν κατά υψηλότερο βαθμό, από ό,τι οι άνδρες, τη δωρεά σπέρματος από άτομα άλλης φυλής. Επίσης, είναι σε συγκριτικά υψηλότερο ποσοστό πεισμένες ότι δεν γίνεται εμπόριο γενετικού υλικού στην Ελλάδα. Τρίτο, τα άτομα κάτω των 35 είναι περισσότερο αβέβαια ως προς την αποδοχή ωαρίων από γυναίκα άλλης φυλής, ενώ τα άνω των 45 απορρίπτουν περισσότερο έντονα αυτή τη δωρεά και αποδέχονται, κατά υψηλότερο ποσοστό, την υιοθεσία παιδιού από άλλη φυλή.

Τα ζητήματα που σχετίζονται με την αναπαραγωγή, τα ζητήματα της σύλληψης, της γέννησης, της ανατροφής, είναι κεντρικά θέματα για μια κοινωνία στο βαθμό που δεν αφορούν μόνο τον τρόπο με τον οποίο αναπαράγονται οι άνθρωποι αλλά και τις αντιλήψεις, τις ιδέες και τις πρακτικές που έχει η ίδια η κοινωνία για τον τρόπο που αναπαράγει τον εαυτό της. Έτσι, στο πλαίσιο της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, τα θέματα της φυλής, της θρησκείας και της εθνότητας αναδεικνύονται σε κομβικά σημεία όπου οι ατομικές επιλογές συνδέονται με ευρύτερα κοινωνικά και πολι-

τισμικά μορφώματα. Από την άλλη, η αμφίθυμη και πολλαπλά διαφοροποιημένη στάση των υποκειμένων της έρευνάς μας απέναντι στην υποθετική χρήση από τα ίδια ξένου γενετικού υλικού σκιαγραφεί ανάγλυφα το ότι οι τρόποι σύνδεσης και αναγνώρισης συγγενειακών σχέσεων, ακόμη και στην ίδια κοινωνία ή τον πολιτισμό, είναι περίπλοκοι και αφορούν, μεταξύ άλλων, πολύ διαφορετικές παραμέτρους - κάποιες αναμενόμενες, όπως το επίπεδο εκπαίδευσης και κάποιες λιγότερο αναμε-

Βιβλιογραφία

Almeling Rene (2006), "Why do you want to be a donor?": gender and the production of altruism in egg and sperm donation». *New Genetics and Society* 25(2): 143-157.

Bergmann Sven (2011), "Reproductive agency and projects: Germans searching for egg donation in Spain and the Czech Republic". *Reproductive Biomedicine Online* 23(5): 600-608.

Δασκαλάκη Ήβη (2015), «Συγγένεια, θρησκεία και (υπο)γονιμότητα. Η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και αφηγήσεις ορθόδοξων γυναικών και ανδρών για την ΙΥΑ». Στο Βενετία Καντσά (επιμ.) Συγγένεια και ιατρική τεχνολογία. Η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή στην Ελλάδα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

De Mouzon Jacques et al., (2010). "Assisted reproductive technology in Europe 2006: Results generated from European registers by ESHRE". *Human Reproduction* 25: 1851-1862.

ESHRE (2009), Comparative Analysis of Medically Assisted Reproduction in the EU: Regulation and Technologies (SANCO/2008/C6/051). Final Report. [<http://www.eshre.eu/Guidelines-and-Legal/Legislation-for-MAR-treatments.aspx>].

Inhorn Marcia (2006), "Making muslim babies: IVF and gamete donation in sunni versus shi'a Islam". *Culture, Medicine and Psychiatry* 30(4): 427-450.

Καντσά Βενετία (2014), «Προσφέροντας ελπίδα: τεχνολογίες σώματος στην ιατρική υποβοηθούμενη αναπαραγωγή». Στο Γιώργος Αλεξιάς, Μανόλης Τζανάκης Αίγλη Χατζούλη (επιμ.) Σώμα υπό επιτήρηση. Ηθικές και πολιτικές συνθη λώσεις της ιατρικής τεχνολογίας και της κοινωνικής φροντίδας, 181-206. Αθήνα: Πεδίο.

Καντσά Βενετία, Άσπα Χαλκίδην (2014), «"Ομόφυλες μητέρες": μια αντίφαση στους όρους; Σεξουαλικότητα και αναπαραγωγή από τη σκοπιά της ανθρωπολογίας». Στο Μαρία Καϊάφα-Γκμπάντι, Έφη Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου (επιμ.) Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή & εναλλακτικά οικογενειακά σχήματα, 147-180. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

«Πραγματικοί συγγενείς»: Μια στατιστική προσέγγιση των αντιλήψεων...

Konrad Monica (1998), "Ova donation and symbols of substance. Some variations on the theme of sex, gender and the partible body". *Journal of the Royal Anthropological Institute* 4(4): 643-667.

Konrad Monica (2005), Nameless relations: Anonymity, Melanesia and reproductive gift exchange between British ova donors and recipients. Οξφόρδη-Νέα Υόρκη: Berghahn.

Μπουλοντζά Πέννα (2013), «4.000 ο κύκλος, 5 εκατ. ευρώ ο ετήσιος τζίρος». Η Καθημερινή της Κυριακής 5 Ιουνίου 2013.

Orobiteg Gemma, Carles Salazar (2005), "The gift of motherhood: egg donation in a Barcelona infertility clinic". *Ethnos* 70(1): 31-52.

Παπαληγούρα Ζαΐρα (2013), Νέες διαδρομές μητρότητας. Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή. Αθήνα: Παπαζήση.

Ρεθνιμιωτάκη Ελένη (2014), «Ομόφυλα ζευγάρια και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή: σεξουαλική ελευθερία, οικογενειακή ζωή ή/και γονεϊκή σχέση». Στο Μαρία Καϊάφα-Γκμπάντι, Έφη Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου (επιμ.) Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή & εναλλακτικά οικογενειακά σχήματα, 147-180. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Τροκάνας Θεόδωρος (2011), Ανθρώπινη αναπαραγωγή. Η ιδιωτική αυτονομία και τα όρια της. Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Τονντασάκη Ειρήνη (υπό έκδοση), Δωρεά ωαρίων, μητρότητα και συγγένεια, Αθήνα: Πατάκη.

Χατζούλη Αίγλη (2015), «Σπόροι αλλαγής, προβληματοποίηση του οικείου. Υπογνιμότητα, ΙΥΑ και χρήση ξένου γενετικού υλικού». Στο Βενετία Καντσά (επιμ.) Συγγένεια και ιατρική τεχνολογία. Η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή στην Ελλάδα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Παράρτημα Πινάκων και Διαγραμμάτων

Πίνακας Π.1

Χρήστες τεχνικών ΓΥΑ: Ελλάδα 2014

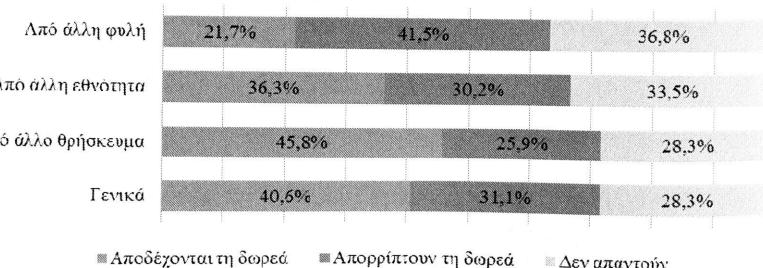
Δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά δεδομένα των ατόμων του δείγματος

Φύλο	Μερίδιο %	Ηλικία	Μερίδιο %
Γυναίκα	84,8	<35	17,8
Άνδρας	15,2	35-44	65,4
		>44	16,8
Σύνολο	100,0	Σύνολο	100,0

Επίπεδο εκπαίδευσης	Μερίδιο %	Επάγγελμα	Μερίδιο %
Μέχρι και λύκειο	22,9	Αυτοαπασχολούμενη -ος	25,5
Μεταλυκειακό δίπλωμα	18,5	Ιδιωτική -ος υπάλληλος	32,5
Πτυχίο ΤΕΙ/ΑΕΙ	34,6	Δημόσια -ος υπάλληλος	22,5
Μεταπτυχιακό δίπλωμα	23,9	Εκτός αγοράς εργασίας	19,5
Σύνολο	100,0	Σύνολο	100,0

Πηγές ερωτηματολογίου	Μερίδιο %		
Δημόσιο νοσοκομείο	34,9		
Ιδιωτική κλινική	9,9		
Σωματείο	7,1		
Συνέντευξη	31,6		
Διαδίκτυο	16,5		
Σύνολο	100,0		

Γράφημα Π.1
Αποδοχή διφρεάς φαρίτων
Χρήστριες ες τεχνικών υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ελλάδα 2014 (%)

«Πραγματικοί συγγενείς»: Μια στατιστική προσέγγιση των αντιλήψεων...

Γράφημα Π.2

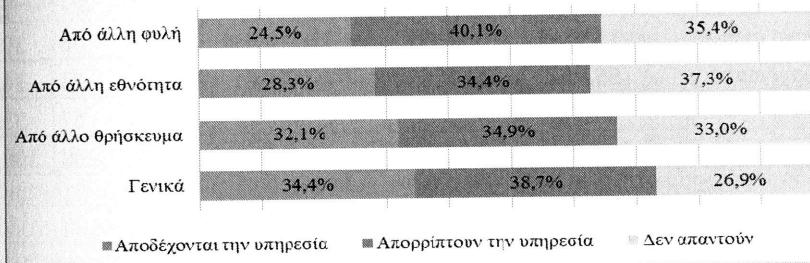
Αποδοχή διφρεάς σπέρματος
Χρήστριες-ες τεχνικών υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ελλάδα 2014 (%)

■ Αποδέχονται τη διφρέα ■ Απορρίπτουν τη διφρέα ■ Δεν απαντούν

Γράφημα Π.3

Αποδοχή υπηρεσιών παρένθετης μητρότητας
Χρήστριες-ες τεχνικών υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ελλάδα 2014 (%)

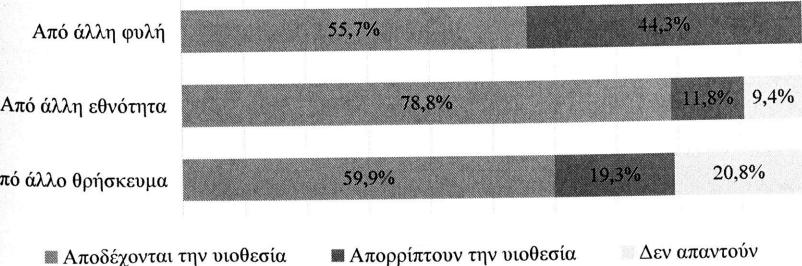

■ Αποδέχονται την υπηρεσία ■ Απορρίπτουν την υπηρεσία ■ Δεν απαντούν

Γράφημα Π.4

Αποδοχή νιοθεσίας

Χρήστριες-ες τεχνικών υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ελλάδα 2014 (%)

■ Αποδέχονται την νιοθεσία ■ Απορρίπτουν την νιοθεσία ■ Δεν απαντούν

**Πίνακας Π.2. Συσχετίσεις της άποψης για τη δωρεά ωαρίων
Δωρεά ωαρίων και φύλο ερωτωμένου ατόμου**

	Φύλο		Σύνολο	
	Γυναίκα	Άνδρας	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη δωρεάς	29,6%	40,6%	66	31,3%
Αποδοχή δωρεάς	39,1%	50,0%	86	40,8%
Δ.Α./Δ.Γ.	31,3%	9,4%	59	28,0%
Σύνολο	100,0%	100,0%	211	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,039

Δωρεά ωαρίων από άλλη εθνικότητα και επάγγελμα ερωτωμένου ατόμου

	Επάγγελμα				Σύνολο	
	Αυτοαπαγο- λούμενη-ος	Ιδιωτική-ος Υπάλληλος	Δημόσια-ος Υπάλληλος	Εκτός αγοράς εργασίας	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη δωρεάς	15,7%	33,8%	42,2%	28,2%	60	30,0%
Αποδοχή δωρεάς	56,9%	24,6%	40,0%	25,6%	73	36,5%
Δ.Α./Δ.Γ.	27,5%	41,5%	17,8%	46,2%	67	33,5%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	200	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,001

Δωρεά ωαρίων από άλλη φυλή και ηλικία ερωτωμένου ατόμου

	Ηλικία			Σύνολο	
	< 35	35-44	45 +	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη δωρεάς	29,7%	41,2%	57,1%	87	41,8%
Αποδοχή δωρεάς	16,2%	24,3%	20,0%	46	22,1%
Δ.Α./Δ.Γ.	54,1%	34,6%	22,9%	75	36,1%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	208	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,054

Δωρεά ωαρίων από άλλη φυλή και επάγγελμα ερωτωμένου ατόμου

	Επάγγελμα				Σύνολο	
	Αυτοαπαγο- λούμενη-ος	Ιδιωτική-ος Υπάλληλος	Δημόσια-ος Υπάλληλος	Εκτός αγοράς εργασίας	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη δωρεάς	27,5%	43,1%	57,8%	43,6%	85	42,5%
Αποδοχή δωρεάς	37,3%	16,9%	8,9%	17,9%	41	20,5%
Δ.Α./Δ.Γ.	35,3%	40,0%	33,3%	38,5%	74	37,0%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	200	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,013

**Πίνακας Π.3. Συσχετίσεις της άποψης για τη δωρεά σπέρματος
Δωρεά σπέρματος και επάγγελμα ερωτωμένου ατόμου**

	Επάγγελμα				Σύνολο	
	Αυτοαπαγο- λούμενη-ος	Ιδιωτική-ος Υπάλληλος	Δημόσια-ος Υπάλληλος	Εκτός αγοράς εργασίας	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη δωρεάς	19,6%	49,2%	42,2%	35,9%	75	37,5%
Αποδοχή δωρεάς	56,9%	30,8%	44,4%	38,5%	84	42,0%
Δ.Α./Δ.Γ.	23,5%	20,0%	13,3%	25,6%	41	20,5%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	200	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,033

Δωρεά σπέρματος από άλλη φυλή και φύλο ερωτωμένου ατόμου

	Φύλο				Σύνολο	
	Γυναίκα	Άνδρας	Απαντήσεις	Ποσοστό	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη δωρεάς	54,7%	34,4%	109	51,7%		
Αποδοχή δωρεάς	16,8%	34,4%	41	19,4%		
Δ.Α./Δ.Γ.	28,5%	31,2%	61	28,9%		
Σύνολο	100,0%	100,0%	211	100,0%		

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,037

**Δωρεά σπέρματος από άλλο θρήσκευμα
και επίπεδο εκπαίδευσης ερωτωμένου ατόμου**

	Επίπεδο εκπαίδευσης ερωτώμενης-ου				Σύνολο	
	Μέχρι και Λύκειο	M.E.E.	A.E.I./T.E.I.	Μεταπτυχιακό/ Διδακτορικό	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη δωρεάς	46,8%	44,7%	32,4%	18,4%	71	34,6%
Αποδοχή δωρεάς	19,1%	28,9%	42,3%	51,0%	75	36,6%
Δ.Α./Δ.Γ.	34,0%	26,3%	25,4%	30,6%)	59	28,8%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	205	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,015

Δωρεά σπέρματος από άλλο θρήσκευμα και επάγγελμα ερωτωμένου ατόμου

	Επάγγελμα				Σύνολο	
	Ανταπαντογρα- λούμενη -ος	Ιδιωτική-ος Υπάλληλος	Δημόσιος Υπάλληλος	Εκτός αγοράς εργασίας	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη δωρεάς	19,6%	46,2%	31,1%	38,5%	69	34,5%
Αποδοχή δωρεάς	52,9%	24,6%	42,2%	30,8%	74	37,0%
Δ.Α./Δ.Γ.	27,5%	29,2%	26,7%	30,8%	57	28,5%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	200	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,039

**Πίνακας Π.4. Συσχετίσεις της άποψης για την υιοθεσία
Υιοθεσία από άλλη φυλή και ηλικία ερωτωμένου ατόμου**

	Ηλικία			Σύνολο	
	< 35	35-44	45 +	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη υιοθεσίας	27,0%	44,9%	57,1%	91	43,8%
Αποδοχή υιοθεσίας	73,0%	55,1%	42,9%	117	56,2%
Δ.Α./Δ.Γ.	0,0%	0,0%	0,0%	0	0,0%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	208	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,033

Υιοθεσία από άλλη φυλή και επίπεδο εκπαίδευσης ερωτωμένου ατόμου

	Επίπεδο εκπαίδευσης				Σύνολο	
	Μέχρι και Λύκειο	M.E.E.	A.E.I./T.E.I.	Μεταπτυχια- κό/ Διδακτο- ρικό	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη υιοθεσίας	63,8%	28,9%	42,3%	38,8%	90	43,9%
Αποδοχή υιοθεσίας	36,2%	71,1%	57,7%	61,2%	115	56,1%
Δ.Α./Δ.Γ.	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0	0,0%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	205	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,009

Υιοθεσία από άλλο θρήσκευμα και επίπεδο εκπαίδευσης ερωτωμένου ατόμου

	Επίπεδο εκπαίδευσης				Σύνολο	
	Μέχρι και Λύκειο	M.E.E.	A.E.I./T.E.I.	Μεταπτυχια- κό/ Διδακτο- ρικό	Απαντήσεις	Ποσοστό
Απόρριψη υιοθεσίας	21,3%	13,2%	23,9%	18,4%	41	20,0%
Αποδοχή υιοθεσίας	44,7%	65,8%	59,2%	73,5%	124	60,5%
Δ.Α./Δ.Γ.	34,0%	21,1%	16,9%	8,2%	40	19,5%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	205	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,034

**Πίνακας Π.5. Συσχετίσεις της άποψης για την εμπορία γενετικού υλικού
Πρέπει η προσφορά γενετικού υλικού να είναι αντικείμενο αγοραπωλησίας;**

Κατανομή ανά επίπεδο εκπαίδευσης ερωτώμενου ατόμου

	Επίπεδο εκπαίδευσης				Σύνολο	
	Μέχρι και Λύκειο	M.E.E.	A.E.I./T.E.I.	Μεταπτυχιακό Διδακτορικό	Απαντήσεις	Ποσοστό
Όχι	72,3%	73,7%	85,9%	61,2%	153	74,6%
Ναι	17,0%	5,3%	5,6%	22,4%	25	12,2%
Δ.Α./Δ.Γ.	10,6%	21,1%	8,5%	16,3%	27	13,2%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	205	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,019

Στην Ελλάδα, η προσφορά γενετικού υλικού είναι αντικείμενο αγοραπωλησίας;
Κατανομή ανά φύλο ερωτώμενου ατόμου

	Φύλο		Σύνολο	
	Γυναίκα	Άνδρας	Απαντήσεις	Ποσοστό
Όχι	11,7%	0,0%	21	10,0%
Ναι	49,7%	78,1%	114	54,0%
Δ.Α./Δ.Γ.	38,5%	21,9%	76	36,0%
Σύνολο	100,0%	100,0%	211	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,007

Στην Ελλάδα, η προσφορά γενετικού υλικού είναι αντικείμενο αγοραπωλησίας;
Κατανομή ανά επίπεδο εκπαίδευσης ερωτώμενου ατόμου

	Επίπεδο εκπαίδευσης				Σύνολο	
	Μέχρι και Αύ-	M.E.E.	A.E.I./T.E.I.	Μεταπολυπλόκο/ Διδοκτορικό	Απαντήσεις	Ποσοστό
Όχι	19,1%	7,9%	9,9%	2,0%	20	9,8%
Ναι	36,2%	55,3%	54,9%	69,4%	111	54,1%
Δ.Α./Δ.Γ.	44,7%	36,8%	35,2%	28,6%	74	36,1%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	203	100,0%

Πιθανότητα σφάλματος Τύπου I: 0,029